

Развіццё беларускай
мовы ў 20-я гады ХХ ст.

1. Беларусізацыя ў БССР.
2. Распрацоўка пытанняў нармалізацыі беларускай мовы ў 20-я гады.
3. Славістычныя даследаванні ў беларускім мовазнаўстве 20-х гадоў.

Беларусізацыя ў БССР

У пачатку 20-х гадоў ХХ ст. была прынята палітыка беларусізацыі, накіраваная на заканадаўчае замацаванне за беларускай мовай функцый дзяржаўнай мовы. На пачатку існавання БССР органы ўлады ставіліся да беларускай мовы памяркоўна, садзейнічалі яе развіццю, пашырэнню ўжытку ў дзяржаўнай і адміністрацыйнай сферы.

У 1924 г. выйшла Пастанова СНК “Аб практычных мерапрыемствах па правядзенні нацыянальнай палітыкі”, якая абвешчала перавод на беларускую мову дзяржаўнага і судовага справаводства, увядзенне беларускай мовы ў школы, ПТВ, вуну, пашырэнне кнігавыдавецкай дзейнасці на беларускай мове, друкаванне беларускамоўных часопісаў і газет.

Пад беларусізацыяй, як адзначался ў афіцыйным дакуменце Нацыянальнай камісіі ЦВК БССР, “належыць разумець:

- развіццё беларускай культуры (школы, вышэйшыя навучальныя ўстановы на беларускай мове, навукова-даследчая праца па ўсебаковым вывучэнні Беларусі);
- вылучэнне беларусаў на партыйную, савецкую, прафесійную і грамадскую працу;
- перавод працы партыйнага, дзяржаўнага, кааператыўнага апаратаў і часцей Чырвонай Арміі на беларускую мову”

У лістападзе 1926 г. з ініцыятывы беларусіх культурных дзеячаў і ўлад склікаецца Акадэмічная канферэнцыя па рэформе беларускага правапісу

у рабоце ўзялі ўдзел вядомыя мовазнаўцы, пісьменнікі, настаўнікі беларускай мовы, замежныя лінгвісты. Беларусісты з Латвіі, Германіі, Расіі (у тым ліку: М. Дурнаво, У. Жылка, Д. Жылуновіч (Ц. Гартны), Я. Колас, Я. Купала, У. Ластоўскі, Я. Лёсік, С. Некрашэвіч, М. Фасмер) абмяркоўвалі пытанні развіцця беларускай мовы, сярод якіх: лацінская і кірылічная графіка пры выкарыстанні беларускай мовы, графічныя знакі для [дз], [дж], ётавых галосных. На канферэнцыі была абрана камісія, якая падрыхтавала да 1930 г. праект рэформы беларускага правапісу.

На працягу 20-х гадоў было выдадзена каля сотні перакладных тэрміналагічных, дыялектных і іншых слоўнікаў роднай мовы.

Сярод іх грунтоўныя лексічныя выданні:

“Практычны расійска-беларускі слоўнік” М. Байкова і М. Гарэцкага, “Беларуска-расійскі слоўнік” і “Расійска-беларускі слоўнік” М. Байкова і С. Некрашэвіча, 24 слоўнікавыя выпускі “Беларускай навуковай тэрміналогіі”, “Віцебскі краёвы слоўнік” М. Каспяровіча, “Краёвы слоўнік Чэрвеньшчыны” М. Шатэрніка.

Стваралася навуковая тэрміналогія, што павінна была служыць падставай для выдання шматтомнага тлумачальнага слоўніка жывой беларускай мовы.

Распрацоўка пытанняў нармалізацыі беларускай мовы ў 20-я гады

- П. Бузук сфармуляваў некаторыя лінгвагеаграфічныя тэрміны (напрыклад, “норма пра тэрыторыю пэўнай моўнай з’явы”), выказаў меркаванні пра цэнтры зараджэння некаторых з’яў мовы на Беларусі.
- У 1928 г. П. Бузук выдаў кнігу “Спроба лінгвістычнае геаграфіі Беларусі. Частка 1. Фанетыка і марфалогія. Выпуск 1. Гаворкі Цэнтральнае Усходняе Беларусі і суседніх Украіны і Вялікарусіі ў першай чвэрці ХХ в.” [32, с. 96-97]. Другая частка кнігі – “Дыялекталёгічны атлас”, які ахопліваў розныя фанетычныя і марфалагічныя з’явы на тэрыторыі ўсходняй Беларусі і уяўляў сабой комплекс з 20 лінгвістычных картаў. На кожнай карце адлюстравалася тэрыторыя пашырэння адной характэрнай асаблівасці беларускай мовы ў галіне фанетыкі і марфалогіі. П. Бузук выдзеліў паўночна-ўсходні, паўднёва-заходні дыялекты і міждыялектную групу – “паласу” міждыялектных, або змешаных, гаворак.

У. Дубоўка ў артыкуле “Пра нашу літаратурную мову”

- (“Узвышша”, 1927, № 2) заўважаў, што папаўненне беларускай мовы магчыма са слоўніка старажытнай беларускай мовы і з дыялектаў. Сам пісьменнік узбагаціў мову мноствам каларытных неалагізмаў, увёў у мову словы *адлюстраваць, дабрабыт, мілагучны, мэтазгодны, цемрашал*. У. Дубоўка быў адным з уплывовых удзельнікаў моватворчага працэсу 20-х гадоў. Ён сфармуляваў асновы пашырэння і стабілізацыі лексічнага фонду літаратурнай мовы. На думку пісьменніка, кожнае слова жывой народнай мовы, якое сустракаецца на беларускім этнаграфічным абшары, можна і трэба ўжываць у літаратурнай мове.

“Словы мясцовыя, або *“паветалізмы”*, калі яны:

- а) пашыраны на значнай частцы этнографічных абшараў;
- б) могуць ці выразіць паняццё, на якое няма адпаведнага слова ў літаратурнай мове, ці ўзбагаціць гэтак паняццё новым адценьнем;
- **в) маюць сувязь у гучаньні і ў пабудове з рэштай, – патрэбна і пажадана ўводзіць у літаратурную мову”**

- Увядзенне неалагізмаў у літаратурную мову У. Дубоўка лічыў пажаданым, але гэтыя словы абавязкова мусяць стварацца “на падставе законаў беларускай народнай мовы і існуючых у мове карэнняў слоў”. Празрыстасць утваральнай асновы і тыповасць мадэлі забяспечваюць бескантэкставую зразумеласць Дубоўкавых наватвораў: *арфазвоннасць*, *водарыць*, *закрынічыць* (пачаць рухацца), *іглініць* (фарбаваць), *імклівіць* (падганяць), *распаветрыцца* (распаўсюдзіцца), *ускоўдрыць*, *устроміць*, *цвятлівіць* (упрыгожваць).

Адзін з тэарэтыкаў беларускага пурызму (барацьба за чысціню мовы) Вацлаў Ластоўскі ў прадмове да свайго “Расійска-крыўскага (беларускага) слоўніка” (Коўна, 1924), аддаючы перавагу ў працэсе нармалізацыі мовы элементам з дыялектаў, найменш падпалых пад расійскія ці польскія напластаванні

Для стварэння слоў вучоны выкарыстаў прадукцыйныя словаўтваральныя мадэлі, актывізаваў менш пашыраныя: *спазор* (від), *агмень* (ачаг), *ручво* (рэчышча).

- **В. Ластоўскі ствараў неалагізмы шляхам вобразнай матывацыі. Напрыклад, *галамень* (ствол) – “голае мейсца пня ад каранёў да гальля, гаворыцца аб дрэвах” – арганічна ўліваецца ў гняздо слоў, утвораных на аснове аднаго вобраза, з дапамогай якога апісваецца ўсё дрэва: галіна, галлё.**

**Славістычныя даследаванні ў беларускім мовазнаўстве 20-х гадоў
Кантактаванні беларускай і польскай моў вывучаў Л. Цвяткоў
у артыкулах:**

**“Увагі аб мове філаматаў. Некалькі слоў аб беларусізмах у
філаматаў у іх польскіх творах” (“Працы Беларускага
дзяржаўнага ўніверсітэта ў Менску”, 1927, № 16);**

**“Асаблівасці нашае мовы ў беларускіх філамацкіх творах Яна
Чачота” (Тамсама) – разглядалася лексіка твораў Адама
Міцкевіча, Яна Чачота, Тамаша Зана, Тодара Лазінскага,
указваліся беларусізмы;**

**“Некалькі слоў аб беларускім моўным элеменце ў польскай
лексіцы” (“Працы Акадэмічнае канферэнцыі па рэформе..”,
Мінск, 1927) Л. Цвяткоў адзначаў, што беларускі уплыў на
польскую мову адбываўся яшчэ ў старапольскі час і
пашырыўся ў сучасных аўтару артыкула гаворках;**

**“Некаторыя рысы іншаславянскай фанетыкі ў беларускім
лексічным матэрыяле” (“Запіскі аддзела гуманітарных навук”,
кн. 2, Працы класа філалогіі, Мінск, 1928)**

- Узаемаадносінам паміж беларускай і ўкраінскай мовамі прысвечаны аднайменны артыкул П. Бузука (“Записки історико-філолагічнага віддзелу Украінскай АН”, 1926).
- На Акадэмічнай канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу (1926) П. Бузук прачытаў даклад “Становішча беларускае мовы сярод іншых славянскіх моў” (“Працы Акадэмічнае канферэнцыі па рэформе..”, Мінск, 1927), дзе прапанаваў спрэчныя пытанні беларускага правапісу вырашаць праз вывучэнне прасторавага, ці геаграфічнага, пашырэння моўных з’яў. Вялікае тэарэтычнае значэнне меў артыкул П. Бузука “Спроба гісторыі дагістарычнай эпохі славянскай фанетыкі” (“Запіскі аддзела гуманітарных навук”, кн. 2, Працы класа філалогіі, Мінск, 1928), дзе ён, грунтуючыся на моўных узаемаадносінах славян з іншымі народамі і на славянскіх патранамічных назвах у неславянскіх пісьмовых крыніцах, удакладніў перыяд вылучэння балтаславян з індаеўрапейскага моўнага адзінства, эпоху перавагі праславянскіх ізаглас і гукавыя змены стараславянскага перыяду